

Лекції з курсу «Соціологія національної безпеки»

Лекція 1. Вступ до курсу «Соціологія національної безпеки»

План

1. Природа феномену «небезпека».
2. Основні аспекти безпеки.
3. Формування уявлень про безпеку.

Література:

1. Глобальна та національна безпека: підручник / авт. кол. : В.І. Абрамов, Г.П. Ситник, В.Ф. Смолянчук та ін. / за заг. ред. Г.П.Ситника. Київ : НАДУ, 2016. 784 с

1. Природа феномену «небезпека»

Складність та суперечливість процесів трансформацій у глобалізованому світі, кардинальні суспільно-політичні та соціально-економічні зміни в багатьох країнах, зумовлюють актуальність розкриття сутності поняття «безпека» в контексті її філософського розуміння. З іншого боку, точність результатів аналізу того чи іншого явища (процесу, об'єкту тощо), тобто їх адекватність реальності, передусім визначається адекватністю понять, які описують вказане явище.

Як правило, досліджуючи сутність явища, яке ідентифікують (ототожнюють) поняттям «*безпека*» акцентують увагу на таких аспектах: **концептуальному** (онтологічні і гносеологічні основи безпеки); **практичному** (безпека розглядається в контексті відображення потреб у життєдіяльності особи, суспільства, держави і міжнародної спільноти); **ціннісному** (філософія безпеки, культура безпеки тощо).

Переважає більшість дослідників пов'язує поняття «*безпека*» з поняттям «*небезпека*». Це зумовлено переважно тим, що в процесі еволюції живої природи сформувався інстинкт самозбереження живих істот. Умова існування будь-якої живої істоти залежить від того, як вона може виявляти та оцінювати чинники (в тому числі зовнішнього середовища), що загрожують її фізичному існуванню.

Дія (явище, процес тощо), що заперечує існуванню живого організму набуває в суб'єктному визначенні специфічної форми - «небезпеки». Тому, коли йдеться про сприйняття небезпеки, мається на увазі форма ототожнення та оформлення вказаної дії, яка є усвідомленим суб'єктом запереченням його існування.

Будучи суб'єктною формою, небезпека за змістом може мати як суб'єктивний, так і об'єктивний характер, оскільки оформлення можуть отримати і об'єктивні відносини і суб'єктивні уявлення про них. *Небезпека за змістом завжди має об'єктивно-суб'єктивний характер*, а співвідношення суб'єктивності і об'єктивності може бути різними. Форму «небезпеки» отримує не всяке заперечення, а лише те, яке ідентифікується й оцінюється суб'єктом, як заперечення його існування.

Виявлення суб'єктом можливості негативних для свого існування наслідків приводить до формування у нього відповідного ставлення до певного предмета (дії, явища тощо) як небезпеки. Небезпека не тотожна виключно негативній оцінці дії (процесу, явища тощо). За природою феномен небезпеки має і позитивне для збереження життя суб'єкта значення, оскільки в разі адекватної оцінки негативних для його існування наслідків дає йому можливість сформулювати відповідне адекватне ставлення (дію) щодо того чи іншого предмета (процесу, явища тощо).

Одна й та сама дія (явище, процес) може оцінюватися людиною залежно від її ціннісних орієнтацій як небезпечна чи як безпечна (в умовах збройного конфлікту спричинення збитку протилежній стороні оцінюється його учасниками по-різному).

Таким чином, за об'єктивним змістом небезпекою є *заперечення природної визначеності буття, а можливість заперечення міститься в самому предметі*, тобто, якщо є предмет, то є і можливість заперечення його існування.

Таким чином, небезпека характеризується такими ознаками: 1) *Небезпека є суб'єктною формою оцінки дії (явища, процесу тощо), яка ідентифікується (оцінюється) суб'єктом як заперечення його природного існування (буття)*. Тому за своїм об'єктивним змістом небезпекою є заперечення власного буття суб'єкта. Така оцінка покликана спонукати суб'єкта до активних дій щодо самозбереження. Тому варто розрізняти об'єктивні передумови виникнення небезпеки як заперечення природного існування суб'єкта, і специфічну суб'єктну форму її відображення, які не тотожні. 2) *Одну і ту саму дію (явище, процес тощо) людина може оцінювати по-різному в контексті її інтерпретації як небезпеку*, в тому числі її причини, наслідки, масштаби тощо. Так, *передумовою формування образу «ворога» може бути об'єктивно існуюче вороже ставлення до людини*. 3) *Ототожнення*

об'єктивного змісту із суб'єктною формою його сприйняття призводить до перенесення суб'єктивного змісту на об'єкт. 4) В практичному плані небезпека може розглядатися як за певних умов набуття явищем (процесом тощо) здатності (впливу) на об'єкт і завдання йому значної шкоди (збитку), величина якої може бути «смертельно небезпечною», тобто призвести до загибелі об'єкта.

Суспільство є складною системою взаємопов'язаних та взаємозумовлених соціальних зв'язків і взаємодій. Тому *небезпека у соціальному сенсі* – це об'єктивна можливість негативної дії тих чи інших чинників на соціальний організм. *Джерелом небезпеки* для соціальної системи можуть бути об'єкти (явища, процеси), які здатні завдати їй шкоди (збитки), зокрема, послабити або зруйнувати її структуру, а отже, заперечити навіть саму можливість нормального існування та розвитку системи. В соціальних системах джерелом небезпеки для їх нормального функціонування завжди були *суперечності*, що виникають між суб'єктами соціальної взаємодії.

2. Основні аспекти безпеки

Онтологічний аспект безпеки полягає в тому, що безпека існує в загальній структурі буття і перебуває в різних формах, як оптимальні умови дійсності (буття природи, людини, соціального і духовного), за яких мінімізовані небезпеки. Така об'єктивна реальність дає змогу забезпечити самозбереження всього живого й охоплює явища, процеси, закономірності, що діють у світі. В контексті вивчення умов виживання (прогресивного розвитку) держави, суспільства та окремого індивіда необхідно розрізняти безпеку в природній визначеності від безпеки в суб'єктній визначеності. Люди об'єднуються у групи, встановлюють один з одним нормативно регульовані відносини, значною мірою керуючись прагненням до безпеки. Тому в суспільстві функція забезпечення безпеки незмінно залишається однією з найважливіших. безпеки в природній визначеності від безпеки людини як свідомої істоти.

Безпека суспільства – це такі умови (стан), за яких забезпечуються свобода вибору шляху подальшого існування, самовдосконалення й розвитку суспільства, або ж для їх захисту є адекватні засоби. *Особиста безпека* є також певний стан

самопочуття індивіда, який характеризується його впевненістю (інтуїтивною чи такою, що базується на достовірних знаннях) у тому, що небезпеки, передусім її життю та майну, відсутні, або ж для захисту від них є відповідні засоби.

Гносеологічний аспект безпеки пов'язаний безпосередньо з особливостями її пізнання. В процесі історичного розвитку безпека пізнається через *чуттєвий досвід* і *завдяки раціональному пізнанню*. Накопичені знання трансформувалися в практичний досвід і достовірні знання. Пізнання безпеки пов'язане зі значними труднощами тому, що об'єктивно існує значна множина вимірювань (її оцінки) в різних сферах життєдіяльності. Людина і суспільство завжди прагнуть пізнати бажані умови повної відсутності небезпек – абсолютну безпеку, що практично неможливо, оскільки процес розвитку небезпек у результаті людської діяльності і об'єктивних змін у світі нескінченний.

Аксіологічний аспект безпеки полягає в тому, що вона перебуває в ряді загальнолюдських цінностей, таких як добро, істина, краса, оскільки має ціннісну значущість для багатьох поколінь людей, не зважаючи на те, що в різні епохи її зміст і значення розумілися по-різному. Безпека створює оптимальні умови для підтримки гармонійного стану буття і стійкого розвитку суспільства. Знання про безпеку дають людині свободу вибору, розкривають її ціннісну значущість. Таким чином, безпека – одна з найважливіших потреб нарівні з потребою людини в їжі, одязі, помешканні тощо, а її забезпечення – головна передумова існування людини та її прогресивного розвитку.

3. Формування уявлень про безпеку

Проблема безпеки досить давно обговорюється у філософії, але першим, хто із системних позицій проаналізував проблеми безпеки і виживання держави, суспільства та окремого індивіда в контексті їх взаємодії, був автор *теорії «суспільного договору»* Томас Гоббс. В його теорії феномену безпеки відводиться центральне місце, бо головною метою цього договору є уникнення ситуації в суспільстві, яку можна охарактеризувати як *«війна всіх проти всіх»*.

За Т.Гоббсом, *особиста безпека досягається тільки у сфері соціального загального, владою і силою абсолютного суверена*. При цьому головним критерієм

якості та сили влади суверена він вважав його здатність подолати стан «війни всіх проти всіх», а в ієрархії цінностей на перше місце ставив *життя і безпеку*. Вчений був переконаний, що лише тією мірою, якою суверен забезпечує своїм підданим життя і безпеку, можна розраховувати на той чи інший рівень досягнутого при його правлінні добробуту, тобто заради життя і безпеки можна поступитися добробутом. Забезпечуючи безпеку підданих, держава повинна надавати захист від зовнішніх ворогів і зберігати мир усередині суспільства.

Аналізуючи проблему безпеки індивіда, держави і майна, **Г. Гегель** віддає пріоритет безпеці держави, оскільки її забезпечення гарантує безпеку індивіда і майна. Він вважав, що держава має особливий характер цілісності; функція забезпечення безпеки є вищою, ніж договірна природа держави (захист життя і власності індивідів є необхідною сутністю держави); держава може вимагати, щоб життя і власність індивідів за необхідності були принесені в жертву загальним інтересам. **Е. Дюркгейм**, який наприкінці XIX століття розробив основи соціології та структурно-функціонального аналізу, вважав, що визначальними елементами забезпечення безпеки індивіда та суспільства мають бути *соціальні норми*.

Жан Бодрійяр називав сучасну епоху *епоєю гіперреальності*. На його думку, *сьогодні надбудова визначає базис, а не базис надбудову*. Праця нічого не створює, а соціалізує. Обрані ж органи влади нікого не представляють. Тому сучасну епоху він характеризує, як епоху втрати реальності. Її останнім бастіоном є смерть, адже тільки вона не має споживчої вартості. Водночас на смерті базується будь-яка влада і економіка. З огляду на це влада сама здійснює виробництво безпеки: починаючи від воєнної безпеки і закінчуючи страхуванням від нещасного випадку на виробництві. При цьому у будь-якому разі йдеться фактично про конвертацію смерті, нещасного випадку, хвороби тощо в капіталістичний надприбуток.

Ж. Бодрійяр убачає в такій еволюції поняття безпеки природний розвиток логічних передумов, що містилися вже в теорії «суспільного договору», де суверен (влада) наділяється правом змусити померти і дозволити жити. Через симетрію з'являється нове право: *право змусити жити і дозволити померти*. Вказані зміни пояснюються *природною метою влади, яка прагне контролювати життя як таке*.